

УЧАСТЬ АДВОКАТА У СУДОВИХ ДЕБАТАХ В СУДІ ПРИСЯЖНИХ

УДК 343. 161/162

З прийняттям Конституції України започатковано правові засади і розпочато процес реформування чинного кримінально-процесуального законодавства, створення нової судової системи. Важливим є положення Конституції України про можливість участі народу в здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних. Якщо стосовно першої форми (народних засідателів) у судочинстві законодавство і практика мають певні напрацювання, то участь присяжних у суді поки що є декларацією. Це новий суспільний феномен, який викликає необхідність його дослідження.

Зокрема, дане питання досліджували Владіміров Л.Є., Кучинська О.П., Мельник В.В., Немітіна М.В., Петрухін І.Л., Радутна М.В., Шурігін А.П. та інші.

Метою написання даної статті є дослідження комунікативних особливостей захисної промови, судового ораторського мистецтва, як переконливого впливу на присяжних засідателів і головуючого суддю.

Однією з найважливіших конституційних гарантій справедливого правосуддя є побудова судочинства на основі змагальності і рівноправності сторін. І.Л. Петрухін так характеризує змагальність у суді присяжних:

1) розмежування функцій обвинувачення, захисту і вирішення кримінальної справи між різними суб'єктами процесу – прокурором і потерпілим (обвинувачення), підсудним, захисником (захист) і судом (вирішення справи) і недопустимість поєднання цих функцій в одній особі;

2) визнання представників функції обвинувачення і функції захисту сторонами;

3) наділення сторін рівними процесуальними правами і можливостями;

4) надання судовому розгляду характеру спору, полеміки сторін, які захищають протилежні інтереси [9, с. 8].

У змагальному кримінальному процесі з участю присяжних засідателів, адвокат і прокурор, які не володіють ораторським мистецтвом, в кращому випадку – безкорисні, в гіршому – джерело підвищеної суспільної небезпеки і для потерпілого, і для суспільства [6, с. 45].

На думку С. Хрульова, “на присяжних вплине та промова, яка роз'яснює сумнівні для них обставини, висвітлюючи їх з належних сто-

рін тобто зачіпає саму суть справи і проголошується зрозумілою для них мовою, і що ця промова, яка не задовольняє ці умови, якою б ефективною вона не була і вишуканою по формі, не справить ніякого враження, або, краще сказати, не вплине на рішення суду” [12, с.40].

На думку О.П. Кучинської “захисник в судових дебатах повинен спробувати відтворити картину, яка розгорталася перед присяжними під час всього судового процесу, що має суттєве значення для справи. Це завдання досягається не лише вмінням захисника красиво говорити. Слід перетворити присяжних у своїх співбесідників, нагадати їм про події та докази, які разом з’ясовувалися під час судового слідства” [5, с. 17].

Захисна промова має свою композицію, яка представляє собою логіку розвитку теми, реально-мовну структуру виступу, в якому відображається співвідношення її частин: вступ, основна частина, висновок – за їх цільовим призначенням, за стилістичними особливостями, за співвідношенням загальних положень і конкретних фактів, раціональних і емоційних засобів мовного впливу.

У вступній частині захисної промови адвокат намагається вирішити наступні завдання щодо створення умов для ефективного переконання присяжних засідателів, формування у них уважного і поблажливого ставлення до позиції захисту:

- оволодіти увагою присяжних засідателів;
- викликати їх інтерес до промови;
- встановити з ними психологічний контакт;
- сформувані у них відповідальне відношення до правильного і справедливого рішення, яке відноситься до їх компетенції;
- психологічно підготувати присяжних до сприйняття аргументів захисту, викладених в головній частині промови.

Для вирішення цих завдань у вступній частині захисної промови використовуються різноманітні прийомами:

- морально-суспільна оцінка справи, що розглядається;
- вказівка на специфічні особливості кримінальної справи;
- викладення фактичних обставин справи;
- виклад програми виступу;
- вказівка на причини, що привели підсудного до злочину;
- характеристика підсудного (моральна-етична, психологічна);
- апеляція до окремих положень, які в своїй промові розкрив державний обвинувач, з аналізом окремих положень, помилок і т.д.

Вступ, у якому дається суспільно-моральна оцінка діяння, може будуватися за допомогою прийому контрасту, оскільки злочинні діяння підсудного розкриваються на фоні певних позитивних явищ. Крім того,

можливе використання риторичних запитань, суть яких полягає в тому, що оратор емоційно стверджує або заперечує що-небудь у формі запитань, але не відповідає на них [4, с. 100].

Експресивність виступу можуть підкреслити мовні повтори, оскільки, на думку Р. Гарріса, “основна думка повторюється не повторенням слів, а новими вишуканими зворотами, а завдяки цьому замість однієї думки в словах ... ніби чути дві або три” [2, с. 279].

Головна частина захисної промови представляє собою сукупність окремих мікротем, які пов’язані між собою по змісту:

- 1) виклад фактичних обставин справи;
- 2) аналіз зібраних по справі доказів;
- 3) обґрунтування кваліфікації злочину;
- 4) характеристика особи підсудного;
- 5) аналіз причин і умов, які сприяли вчиненню злочину;
- 6) міркування щодо міри покарання;
- 7) міркування щодо цивільного позову, якщо він заявлений в кримінальній справі.

Виклад фактичних обставин справи може здійснюватися за допомогою трьох способів: хронологічного, систематичного та змішаного, як і в суді першої інстанції. Якщо прокурор в обвинувальній промові виклад обставин справи може побудувати з вказівкою на суспільну небезпеку вчиненого діяння, то захист може лише коротко перерахувати дії підсудного. У випадку заплутаної і складної справи, виклад фактичних обставин справи повинен бути детальним.

Без сумніву, що центральною частиною будь-якої промови є оцінка доказів, їх глибокий аналіз, об’єктивний і правильний висновок про доведеність обвинувачення і вини підсудного, оспорується пред’явлене обвинувачення чи ні.

В захисній промові повинно бути розкрито і висвітлено взаємозв’язок між доказами, щоб вони взаємно пояснювали, доповнювали і підкріплювали один одного як елементи єдиного ланцюжка доказів, які підтверджують або спростовують вину підсудного. Звідси випливає, що захисник в своїй захисній промові повинен проаналізувати джерела доказів, даючи при цьому оцінку їх об’єктивності.

Дана частина судової промови повинна будуватися за визначеними законами логіки. Адже логічна операція доказів є засобом управління мисленням для суду присяжних. Так, С.Б. Багдесарян вважає, що “доказуючий, з точки зору гносеологічного завдання, виконує свою функцію в тому випадку, коли те, що доведено для себе і стало переконанням самого автора, стає також переконанням для інших” [1, с. 25].

Будь-який доказ складається з трьох взаємопов'язаних елементів: тези, аргументів і способу доказування (демонстрації). Теза – це положення, істинність якого необхідно довести. Аргументи – це положення, істинність яких вже перевірена. Демонстрація – це форма логічного зв'язку між аргументами і тезою.

Логічний зв'язок тези з аргументами повинен здійснюватися такими відомими логічними методами як: індукція, дедукція, аналогія. Крім того, захисник повинен обов'язково врахувати такі закони логіки:

- закон тотожності;
- закон несуперечності;
- закон виключення третього;
- закон достатньої підстави.

Н.А. Михайличенко вважає, що для забезпечення найбільшої переконливості промови найкращим вважається “гомерівський порядок” розташування доказів, як і в часи класичної риторики: спочатку сильні аргументи, потім маса доказів середньої сили, в кінці – один найбільш потужний аргумент” [7, с. 24].

У даній композиційній частині можуть використовуватися мовні стандарти юридичного характеру. Отже, закінчивши аналіз доказів, давши оцінку кожному з них і всім доказам у сукупності, захисник повинен зробити вмотивовані висновки, які відповідають доказам.

Аналіз зібраних по справі доказів підводить до необхідності юридичної кваліфікації вчиненого злочину. На даному питанні можна не зупинятися у випадку, якщо кваліфікація злочину не є спірною. Якщо захисник вважає за необхідне перекваліфікувати злочин, він повинен ретельно і переконливо обґрунтувати вірну і правильну, на його думку, кваліфікацію.

В даній частині захисної промови захисник повинен довести, що саме дана кваліфікація, і тільки вона відповідає злочинному діянню, яке доведено. Для вирішення цих завдань необхідно провести аналіз елементів складу злочину

Тут, як і в попередній частині захисної промови, яскраво вираженими є логічні домінанти. А це, в свою чергу, характеризує її перевагою раціональних логічних побудов. У даній частині захисної промови можуть зустрічатися цитати з постанов Пленуму Верховного Суду України, Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів, апеляційної і касаційної судової практики. Таким чином, захисник повинен знайти таку специфічну особливість, яка б зробила запропоновану ними кваліфікацію найбільш відповідною обставинам справи, єдиною і придатною в даних умовах.

Оскільки суд присяжних враховує особу підсудного при винесенні вироку по справі, тому захисник в своїй промові повинен таким чином розкрити морально-психологічну характеристику особи, щоб цим сприяти вирішенню поставлених питань. Отже, виникає потреба у з'ясуванні всього комплексу соціально значимих внутрішніх і зовнішніх властивостей і якостей підсудного: характеру, волі, інтелекту, емоційної зрілості і т.д..

На нашу думку, велику увагу слід приділити психологічному аналізу особи підсудного. Адже це дозволить з'ясувати його поведінку, мотиви і обставини, які сприяли вчиненню злочину. Перед присяжними засідателями необхідно розкрити, яка людина знаходиться на лаві підсудних, закономірно чи випадково, вона порушила закон. Особливо це стосується захисника, який повинен показати психологічний стан підсудного в момент вчинення злочину, дії після його вчинення.

До того ж захисник може використовувати прийом паралельних порівняльних характеристик підсудного і потерпілого. Таке співставлення характерів підсудного і потерпілого, на нашу думку, повинно робитися за допомогою антитези.

Антитеза використовується для підсилення виразності захисної промови, коли різко протиставляється протилежне явище, поняття і ознаки. У зв'язку з цим П.С. Сергеїч вважає, що “головні переваги цієї фігури полягають в тому, що обидві частини антитези взаємно висвітлюють одна одну; думка виграє в силі; при цьому думка виражається в стислій формі і це також збільшує її виразність” [10, с. 56].

Таким чином, в основі характеристики особи – і в сукупності властивих їй рис, і в окремій якості – насамперед лежать факти. За фактами стоять почуття, індивідуальні особливості характеру. І коли оратор переходить від зовнішнього до внутрішнього, від фактів життя до духовного світу, він в тому чи іншому ступені приходиться до узагальнення [8, с. 166].

Вузлове місце в характеристиці особи підсудного займає аналіз мотивів вчиненого злочину. Адже, тільки завдяки з'ясуванню мотиву, можливо пояснити, чому він вчинив так чи інакше, які цілі переслідував і до чого прагнув. До того ж, мотив діяння в умисному злочині, виступає в якості мотиву вчинення злочину. В необережному ж злочині мотив діяння виступає в якості поведінки, яка призвела до злочинного результату [11, с. 48-49].

Для того, щоб показати, випадково або закономірно прийшов підсудний до вчинення злочину, захисник повинні провести аналіз причин та умов, які сприяли вчиненню злочину. На нашу думку, саме ця частина

захисної промови характеризується підвищеною, емоційною забарвленістю, адже, в ній розкривається психологічний стан підсудного, аналізуються причини, які штовхнули його на вчинення злочину.

Це пояснюється тим, що промова має внутрішній код, який є образним. Саме він володіє підвищеною чутливістю до сприйняття думок, емоцій і почуттів, які передаються в образній формі, пов'язаних з людськими цінностями, потребами, тобто людським серцем і совістю [3, с. 28].

Аналіз причин та умов є наближеним до стилю художнього оповідання, тому доречним буде використання в ньому художніх образів. Кримінальне покарання може досягти своєї мети, привести до бажаних результатів лише тоді, коли воно справедливе, розумне, індивідуалізоване, максимально сприяє виправленню засудженого. Все це повинен врахувати захисник, коли висловлюватиме свої міркування з приводу міри покарання.

На відміну від прокурора, захиснику, на нашу думку, не слід вказувати конкретну міру покарання. Так, якщо в результаті аналізу доказів захисник прийде до висновку, що подія злочину не встановлена, в діянні підсудного відсутній склад злочину або недоведено участь підсудного у вчиненні злочину, він просить суд постановити виправдувальний вирок.

У даній частині захисної промови теж повинна переважати логічна домінанта, а в мовних засобах – кліше юридичного характеру. Адже, здійснення правосуддя у суді присяжних вимагає чітких офіційних формулювань, передбачає обов'язкове використання визначених юридичних мовних формул, які “несуть загалом значиму загальнозрозумілу інформацію для багатьох громадян” [9, с. 14-15].

Кліше юридичного характеру характерні для нормативних і процесуальних актів. Досить часто вони є термінами, а, на думку В.І. Царьова “у відношенні термінів треба дотримуватись мови закону” [13, с. 30].

Закінчення захисної промови при виступі перед присяжними засідателями спрямоване на те, щоб остаточно переконати присяжних засідателів в правильності і справедливості позиції захисту по питаннях, які відносяться до їх компетенції, спонукати їх винести по цих питаннях вердикт, який відповідатиме позиції захисту.

На нашу думку, з цією метою адвокат в закінченні судової промови може використати наступні прийоми:

- 1- короткий повтор позиції захисту по вказаних питаннях;
- 2- коротке підведення підсумків судового слідства з сумуванням основних доказів захисту;

-3- нагадування присяжним основних даних, які позитивно характеризують підзахисного і викликають до нього співчуття;

-4- звернення до відчуття милосердя і справедливості присяжних засідателів і суддів.

Таким чином, враження про здоровий глузд і моральну порядність адвоката-захисника і довіру до нього у присяжних засідателів і головуючого судді формуються тоді, коли в його живій, вільній промові проявляються визначені комунікативні якості, які забезпечують її переконливий вплив.

1. Багдесарян С.Б. Социальная природа и гностиологическая сущность риторики // Автореф. дис ... канд. пед. наук. – Ереванский государственный университет. – Ереван., 1971. – 25 с.
2. Гаррис Р. Школа адвокатуры. Руководство к ведению гражданских и уголовных дел. – Спб., 1911. – 315 с.
3. Жинкин Н.И. О кодовых переходах во внутренней речи // Вопросы языкознания. – 1964. – № 6. – С. 26-30.
4. Курбатов А. Ще раз про суд присяжних // Право України. – 1997. – № 12. – С. 97-101.
5. Кучинська О.П. Особливості участі адвокатів у суді присяжних // Адвокат. – № 3. – С. 15-18.
6. Мельник В.В. Основы ораторского искусства в состязательном уголовном процессе с участием присяжных заседателей // Адвокат. – 1999. – № 3. – С. 44-48.
7. Михайличенко Н. А. Основы риторики. – М., 1994. – 160 с.
8. Михайловская Н.П. Одинцов В.В. Искусство судебного оратора. – М.: Юрид. лит., 1981. – 250 с.
9. Петрухин И. Л. Суд присяжных: проблемы и перспективы // Государство и право. – № 3. – С. 7-11.
10. Сергеич П. Искусство речи на суде. – М.: Юрид. лит., 1988. – 380 с.
11. Филановский И.Г. Социально-психологическое отношение субъекта к преступлению. – Л.: Изд-во Ленинградского у-та, 1970. – 173 с.
12. Хрулёв С. Суд присяжных. Очерк деятельности судов и судебных порядков // Журнал гражданского и уголовного права. – Кн. 9. – Спб., 1886. – 140 с.
13. Царёв В.И. Структура и стиль судебной речи прокурора // Социалистическая законность. – 1983. – № 4. – С. 28-34.

Zagurskiy O.B.

The Participation of Defender in judicial Debates in the court of Juries

The communicative features of protective speech are discussed in this article, judicial oratorical arts are convinced to be of the great influence on the jurors of assessors and chief judge.

Key words: judicial speech, advocate, judicial debates